

Tijd-Schrift

COLOFON

Tijd-Schrift | Heemkunde en lokaal-
erfgoedpraktijk in Vlaanderen
Jaargang 1, nr. 1 | 2011
www.tijd-schrift.be
info@tijd-schrift.be
T +32 15 20 51 74

HOOFDREDACTIE
Jan De Meester

REDACTIERAAD
Roel Daenen, Jan De Cock, Paul
Degraeve, Heidi Deneweth, Fons
Dierickx, Ferdi Geerts, Bram
Vannieuwenhuyze, Machteld Venken,
Christophe Verbruggen, Tijn Vereen-
ooghe, Reinoud Vermoesen, Tom
Verschaffel, Nico Wouters

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Fons Dierickx, p.a. Zoutwerf 5,
2800 Mechelen

LAY-OUT & DRUK
Drukkerij Leën, Hasselt

ABONNEMENTEN
Tijd-Schrift verschijnt driemaal per
jaar. Een jaarabonnement kost € 25.
Voor buitenlandse abonnementen
wordt dit bedrag verhoogd met de
verzendingskosten. Losse nummers
kosten € 10 (+ verzendingskosten).
Rekeningnummer Heemkunde Vlaan-
deren: IBAN: BE79 0682 2185 9033.
BIC: GKCCBEBB.

© Heemkunde Vlaanderen vzw

Afbeelding cover: Gemaskerd bal.
Relieffrent J. Poels, Antwerpen(?),
1858. Museum Vleeshuis | Klank van
de Stad (HH1967)
© Museum Vleeshuis | Klank van de
Stad

INHOUD

Een nieuw Tijd-Schrift met een originele visie JAN DE MEESTER, BRAM VANNIEUWENHUYZE EN FONSDIERICKX	4
'Dit luysterlijk prael-bal' De balcultuur in het Antwerpse Theater van het Tapissierspand in de achttiende eeuw TIMOTHY DE PAEPE	7
Aalst Carnaval Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid RAF DE MEY	16
Onderzoek naar rondtrekkende entertainers Een geïntegreerde methode met diverse bronsoorten VICKY VANRUYSEVELDT	27
Rond de rokken van de reus Een dynamische update van de reuzencultuur in Vlaanderen LIESBET DEPAUW	35
'Le Concert' te Aalst Een case-study over internationale culturele transfers van dansmuziek in de periode 1795-1815 COR VANISTENDAELE	46
Gent in de ban van de 'attractie' Opkomst van de huurschouwburgen, café-concerten en variététheater in een nieuwe commerciële stedelijke omgeving (1880-1890) EVELIEN JONCKHEERE	56

In 2012 worden themanummers gepland rond 'helden, 'erfgoed en migratie' en 'historische geografie'. Zelf een artikel schrijven voor Tijd-Schrift? Bezorg uw suggestie met korte abstract zo snel mogelijk via redactie@tijd-schrift.be

Onderzoek naar rondtrekkende entertainers

Een geïntegreerde methode met diverse bronsoorten

Vicky Vanruysseveldt¹

De positie van rondtrekkende entertainers in de samenleving is altijd al zeer dubbelzinnig geweest. Enerzijds zorgden zij voor plezier en vermaak bij hun publiek, anderzijds zorgde hun status van vreemdeling voor wantrouwen en werden zij regelmatig vereenzelvd met bedelaars, landlopers en zelfs fraudeurs. De verdeelde visie over rondtrekkende artiesten kan tot op vandaag doorgetrokken worden. Het historisch onderzoek naar rondtrekkende entertainers leverde tot nutoe evenzeer contradictorische inzichten op.²

Folkloristen en cultuurhistorici besteden voornamelijk aandacht aan hun shows en talenten, en creëren zo een romantisch beeld van entertainers als kleurrijke individuen die de straat opvrolijkten.³ 'Als de marktzanger van de partij was, ging van het marktgebeuren meteen een heel speciale charme uit. In een mum van tijd ontstond een concentratie van nieuwsgierige plattelanders en stedelingen, die onmiddellijk bereid waren stilte in acht te nemen om met volle teugen te kunnen genieten van het 'muzikale wonder'.⁴

'The public liked them (de 'forains' of populaire entertainers VV) too much especially when they were under attack and resorted to merciless satire, [...] Popular entertainment owed its attractiveness to the combination of farce and fantasy, both of which existed in many forms.'⁵

Het contrast is groot met sociale historici die werken rond armoede, criminaliteit en migratie. Zij rekenen reizende performers dikwijls tot marginale groepen en beschouwen hen gemakkelijk als bedelaars en vagebonden.⁶

'...the Savoyard's talents as entertainer, the joueur de veille, the fortuneteller, the retailer of stories, were a kind of payment for hospitality received. [...] But for much of the time he was, without doubt, a beggar and an errant.'⁷

1 Met veel dank aan Anne Winter voor de inspirerende commentaren en waardevolle suggesties.

2 Zie ook : L. Lucassen, 'Eternal vagrants ? State formation, migration and travelling groups in western Europe, 1350-1914', L. Lucassen, W. Willems, A-M. Cottaar, *Gypsies and other itinerant groups : A socio-historical approach*, (New York, 1998) 55-73; L. Lucassen, 'A blind spot : migratory and travelling groups in western european historiography', *International review of social history*, 38 (1993) 209-235 ; U. Rosseaux, 'Fahrende schausteller und wandertheater in den frühen neuzeit', *Dresdner Hefte*, 25 :89 (2007) 43-51.

3 W.L. Braekman, 'Pieter Eggerickx, de blinde Gentse marktzanger (1796-1868)', *Volkskunde*, 85 (1984) 209-245 en 295-297; Jean-Léo, *Het circusleven te Brussel: Kunstenaars en rondreizend volk vanaf de zeventiende eeuw* (Brussel 1998); Ph.J. Van Tiggelen, *Musiciens ambulants et joueurs d'orgue au XIXe siècle*, (Brussel, 1983).

'Reste à présenter des mendiants et des mendiantees pour lesquels nous avons le sentiment que leur vie fut toujours errante, ou presque. Leur métier, c'est de courir le monde, en simulant parfois des maladies ou des infortunes. Ce sont ces vagabonds que les populations rurales craignent le plus en raison de leurs méfaits: vols, menaces d'incendie... Parmi ces vagabonds quelques «artistes» populaires toujours itinérants.'⁸

In bovengenoemde onderzoekstradities wordt aandacht besteed aan enerzijds de cultureel-artistieke dimensie en anderzijds aan het sociaal-criminele aspect van ambulante entertainment. Daardoor komen zeer uiteenlopende verhalen tot stand en krijgen we een artificiële opdeling tussen twee verschillende groepen rondtrekkende artiesten. De verschillende focus (cultureel of sociaal) binnen beide onderzoekstradities verklaart deels de contradictorische visies, maar de divergentie is ook te verklaren doordat beide groepen onderzoekers gebruik maken van verschillende soorten bronnen die de reflectie zijn van andere attitudes. Om een eenzijdige blik ten aanzien van rondtrekkende entertainers te vermijden, pleit dit artikel daarom voor een geïntegreerde methode die gebruik maakt van een variatie aan bronnen met verschillende invalshoeken. Daarom gaat dit artikel uitgebreid in op bronnen uit de achttiende eeuw die bruikbaar zijn voor het onderzoek naar rondtrekkende entertainers en die nuttige informatie bevatten voor zowel professionele als amateurhistorici.

Ter illustratie van de beperkingen en mogelijkheden van het bronnenmateriaal, gebruik ik graag het voorbeeld van rondtrekkende entertainers in Brabant in de tweede helft van de achttiende eeuw. Van hen kunnen sporen teruggevonden worden in verschillende bronnenreeksen die telkens de attitude weergeven van een andere belangengroep. Advertenties in kranten moesten de shows aanprijzen bij het publiek en spraken duidelijk tot de verbeelding.

'Aen alle Heeren ende Dames. Dat alhier is te sien in de St. Pieters Vliet eene levendige Rinoceros van 4. Jaeren oudt, wegende 3500. pondt swaer, wiens wëerga hier noyt bevorens en is geweest; men seght, dat hy wel 100. Jaeren oudt wordt, is soo tam, als een Kalff, en blyft noch te sien tot den 18. Juny voor het laetste.'⁹

De lezer krijgt een nogal indrukwekkend beeld mee van een show met een neushoorn in Antwerpen in 1743. Dergelijke imponerende advertenties oefenden ongetwijfeld hun invloed uit op het verhaal dat over ambulante entertainers wordt verteld door historici. Antoine Maria Chiesca uit Parma getuigde voor de Drossaard van Brabant dat hij rondtrok met vier compagnons om 'beesten te laten zien voor geld'. Door de oppervlakkige beschrijving lijkt de voorstelling een pak minder indrukwekkend dan de 'Rinoceros' uit de advertentie. Eens Antoine in de ondervraging echter verduidelijkte over welke 'beesten' hij sprak, bleek dat zijn show toch ook redelijk spectaculair was. Hij beschikte namelijk over een kameel, een stier met drie hoorns, drie apen en nog andere dieren.¹⁰

Twee belangrijke archieffondsen kunnen ons informatie geven over rondtrekkende entertainers in de achttiende eeuw. Het gaat aan de ene kant om de archieven van de Geheime Raad, die beslissingsrecht had over aanvragen van particulieren, en aan de andere kant om procesdossiers van de Drossaard van Brabant. De Geheime Raad stond in de achttiende eeuw in voor de administratie van de binnenlandse politiek en moest zich onder andere buigen over aanvragen van particulieren ter verkrijging van allerhande toestemmingen en

- 4 Zoals geciteerd bij S. Top, *Komt vrienden, luistert naar mijn lied : aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)* (Tielt 1985) 12.
- 5 'Het publiek hield erg van hen (de 'forains' of populaire entertainers VV), vooral als ze onder vuur stonden en toevlucht zochten tot genadeloze satire [...] Populair entertainment dankte zijn aantrekkelijkheid aan de combinatie van klucht en fantasie, die allebei voorkwamen in tal van verschillende vormen.' Zoals geciteerd bij R.M. Isherwood, *Farce and fantasy. Popular entertainment in eighteenth-century Paris* (Oxford 1986) 251.
- 6 J.P. Gutton, *La société et les pauvres. L'exemple de la généralité de Lyon 1534-1789* (Paris 1970) 184-185; O.H. Hufton, 'Begging, vagrancy, vagabondage and the law: an aspect of the problem of poverty in eighteenth-century France', *European studies review*, 2:2 (1972) 102; L.P. Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (Bloomington & Indianapolis 2003) 88.
- 7 'De talenten van de Savoyard als entertainer, de draailierspeler, de waarzegger, de handelaar in verhalen, waren een soort van vergoeding voor ontvangen gastvrijheid. Maar meestal was hij, zonder twijfel een bedelaar of landloper.' Zoals geciteerd bij O.H. Hufton, *The poor of eighteenth-century France 1750-1789* (Oxford 1974) 120.
- 8 'Rest ons de presentatie van die bedelaars waarvan we het gevoel hebben dat ze altijd een zwervend bestaan leiden, of toch bijna. Hun beroep bestond erin de wereld rond te trekken, ziekten en tegenslagen veinzend. Het zijn die vagebonden die de rurale bevolking het meest vreest vanwege hun misdaden: diefstal, dreiging van brand, ... Bij deze vagebonden ook enkele populaire 'artiesten' die permanent rondtrekken.' Zoals geciteerd bij J.P. Gutton, *L'état et la mendicité dans la première moitié du XVIIIe siècle. Auvergne, Beaujolais, Forez, Lyonnais* (Paris 1973) 195-196.
- 9 *Gazette van Antwerpen*, 14 juni 1743.
- 10 Rijksarchief Anderlecht (verder RA), Drossaard van Brabant (verder DvB), map 156, dossier 143, Antoine Maria Chiesca.

gunsten, zoals bijvoorbeeld aanvragen voor loterijvergunningen, toestemming om boeken te verhandelen, vergunningen voor broederschappen en rederijkerskamers...¹¹ Hierin kunnen aanvragen teruggevonden worden van artiesten die toelating vroegen om hun kunsten te mogen vertonen. Deze dossiers geven ons een relatief positief beeld van de kunstenaars, voornamelijk omdat ze op initiatief van de artiest zelf werden opgesteld. Daarnaast vinden we hier ook de beslissing van de Raad terug in verband met de toestemmingverlening. Daarom krijgen we via de dossiers die voorkomen in de archieven van de Geheime Raad ook zicht op de attitude van het centraal controleorgaan dat over beslissingsrecht beschikte met betrekking tot de verlening van toestemming aan rondtrekkende artiesten.

Het archief van de Geheime Raad bestaat uit twee belangrijke fondsen: enerzijds de losse dossiers of 'cartons', anderzijds de reeksen of registers. In mijn zoektocht naar rondtrekkende entertainers stootte ik op twee cartons uit de Oostenrijkse periode die in de inventaris omschreven staan als 'Charlataneries et divertissements publics'. Deze dozen bevatten formulieren met beknopte transcripties van aanvragen van artiesten en de beslissing van de Geheime Raad daarover. Aanvullend daarop kan informatie gevonden worden in de registers van de Geheime Raad, meer bepaald in het meer uitgebreide register van 'decreten' en het register van de 'protocols'. Het register van 'decreten' geeft een overzicht van alle zaken die werden voorgelegd aan de Geheime Raad. Het register van de 'protocols' omvat boeken met verslagen en beraadslagingen. Het gaat hierbij om de notulen van de vergaderingen van de Geheime Raad.¹²

11 H., De Schepper, 'Geheime Raad (1504-1794)' E. Aerts e.a., *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)*, volume 2 (Brussel 1994) 295-324.

12 M. Soenen, *Conseil privé: Inventaire des "cartons" de la période Autrichienne* (Toegangen in beperkte oplage van het Algemeen Rijksarchief, 460) (Brussel 1997) en A. Gaillard, *Inventaire des registres du conseil privé* (Toegangen in beperkte oplage van het Algemeen Rijksarchief, 099) (Brussel 1991).

'The Enraged Musician'. Ets van William Hogarth (1741)

Het is een arbeidsintensief werk om in de registers aanvragen van rondtrekkende entertainers te vinden. Om op zoek te gaan naar relevante zaken is het raadzaam om het register van 'decreten' te overlopen en dan op approximatieve datum in het register van de 'protocols' de beraadslaging van de desbetreffende

zaak op te zoeken. Ook de zaken uit de cartons kunnen opgezocht worden in het register van 'protocols' om extra informatie te verzamelen. In totaal kon ik in de archieven van de Geheime Raad 41 verschillende aanvragen vinden van rondtrekkende entertainers voor de periode 1766-1785. De toegeleverde informatie is beperkt tot de naam van de artiest, het soort voorstelling, de plaats waar hij die voorstellingen wilde opvoeren, en tot slot nog de beslissing van de Geheime Raad met een korte verantwoording van deze beslissing. Sporadisch wordt ook iets gezegd over de herkomst van de artiest, de plaats van waaruit hij de aanvraag verstuurdde en de materialen die hij ter beschikking had voor zijn show.

Een meer repressieve houding van de overheid ten opzichte van rondtrekkend entertainment, vinden we terug in de procesdossiers van de Drossaard van Brabant, een instelling die zich bezighield met de berechting van personen zonder vaste woonplaats. Relatief arme artiesten werden beschouwd als vagebonden en kwamen op die manier terecht in de archieven van de Drossaard.¹³ De onderzochte artiesten werden allen opgepakt in de periode 1766-1775. Het gaat om criminele procesdossiers die de rondtrekkende artiesten in een nogal kwaad daglicht stellen. De arrestanten in deze periode waren zelden criminelen, maar werden wel als dusdanig beschouwd. De meest voorkomende motivaties voor arrestatie waren bedelen en het niet bezitten van een geldig paspoort. Op deze manier werden onder meer reizigers opgepakt die onderweg waren. Voor de periode 1766-1775 was er een systeem van premies ingesteld binnen de compagnie van de Drossaard van Brabant, waardoor het aantal arrestaties piekte in die periode. Veel personen met ambulante beroepen werden opgepakt op beschuldiging van bedelarij of landloperij, soms terecht maar vaak ook onterecht.

De gearresteerden waren niet altijd criminelen. Het ging vaak om mensen die permanent onderweg waren, zoals rondtrekkende artiesten.¹⁴ Voor elk groepje dat samen rondtrok en dat werd aangehouden, werd één dossier opgesteld, maar elke entertainer werd individueel ondervraagd. In een ondervraging werd gevraagd naar de naam, leeftijd, geboorteplaats, woonplaats en het beroep van de gearresteerde. Verder werd gevraagd waarom zij hun geboorteplaats verlaten hadden en wat zij in Brabant kwamen doen. Ook overliep men de weg die ze afgelegd hadden tot in Brabant. Tot slot werd nog geïnformeerd naar de omstandigheden waarin ze werden gearresteerd. Deze dossiers bevatten een schat aan informatie met betrekking tot de levensstijl van rondtrekkende entertainers en zijn daarom zeer waardevol. Om informatie over rondtrekkende entertainers terug te vinden in de bronnen van de Drossaard van Brabant, moet men alle dossiers doornemen en op zoek gaan naar relevante casussen. In totaal vond ik 79 dossiers betreffende rondtrekkend entertainment in de archieven van de Drossaard van Brabant voor de periode 1766-1775. Daarin zijn 120 individuele ondervragingen van artiesten opgenomen.

13 C. Bruneel, 'Drossaard van Brabant (14e eeuw-1795)', R. Van Uytven, C. Bruneel en R. Augustyn red., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel 2000) 172-180; J.L. Van Belle, *Le premier projet de police ou l'histoire des van der Stegen derniers drossards de Brabant (XVIIe - XIXe siècle)* (Braine-le-château 2000) en M. Van Haegedoren *Inventaris van het archief van den Drossaard van Brabant en van den Provoost-Generaal van het hof van de Nederlanden* (Brussel 1949).

14 A. Winter, 'Vagrancy as an adaptive strategy: The duchy of Brabant, 1767-1776', *International review of social history*, 49: 2 (2004), 249-277.

De gearresteerden waren niet altijd criminelen. Het ging vaak om mensen die permanent onderweg waren, zoals rondtrekkende artiesten.

We moeten ons natuurlijk bewust zijn van het stilzwijgen van beide bronnen. Zij geven ons telkens slechts een selectief beeld van artiesten. Enkel de gearresteerden of degenen die een aanvraag zonden naar de Geheime Raad, worden voor ons zichtbaar. Enerzijds treden dus vooral artiesten uit relatief lage regionen van de samenleving op de voorgrond, namelijk degenen die men beschouwde als landloper of bedelaar. Anderzijds gaat het om artiesten die de middelen hadden (financieel en intellectueel) om een aanvraag voor toestemming te versturen. In onze bronnenreeksen zien we een discrepantie tussen twee groepen artiesten met een verschillend profiel die in bovengenoemde onderzoekstradities weerspiegeld worden. Een polarisering tussen 'kunstmakers' en 'bedelaars of landlopers' wordt dus sterk in de hand gewerkt door dit soort bronnen. Ondanks het feit dat het allemaal mensen zijn die opteeden om entertainment als bestaansbasis te gebruiken, wordt de indruk gewekt dat de groep die een aanvraag verstuurde, beter georganiseerd was en sociaal hoger op de ladder stond dan de groep rondtrekkende artiesten die werden opgepakt door de Drossaard van Brabant. Net door die verscheidenheid vullen de bronnen elkaar goed aan en kunnen ze een meer genuanceerd beeld bieden van de hele groep van rondtrekkende entertainers. Kunnen we immers wel spreken van twee groepen, namelijk 'kunstmakers' tegenover 'bedelaars of landlopers'? Ik wil dit graag in vraag stellen door de entertainers die voorkomen in de Geheime Raad en in de Drossaard van Brabant te vergelijken op basis van hun cultureel repertoire. Met welke voorstellingen trachtten ambulante entertainers in hun levensonderhoud te voorzien?

In totaal beschik ik over informatie van 161 rondtrekkende artiesten die elk over een eigen specialiteit beschikten: muzikanten, dierkunstenars¹⁵, liedjeszangers, acrobaten en koorddansers, vertoners van een magische lantaarn¹⁶ of curiositeit, toneelspelers, dansers, charlatans¹⁷, entertainers met een ander spektakel of met spelletjes. Met uitzondering van de entertainers met een magische lantaarn of een spektakel, kunnen we in beide fondsen voorbeelden terugvinden van artiesten met vergelijkbare specialiteiten.

Ondanks de verschillen in bronnenmateriaal vallen vele gelijkenissen op wat betreft het cultureel repertoire van rondtrekkende entertainers die voorkomen in beide archiefondsen. De volgende voorbeelden moeten alvast duidelijk maken dat we te maken hebben met één groep van rondtrekkende entertainers, die op basis van hun specialisaties weliswaar heterogeen is samengesteld. Jean Baptiste Pellicier werd in 1769 gearresteerd door de Drossaard van Brabant. Hij liet een haan met een hoorn op het hoofd aan het publiek zien in ruil voor een financiële bijdrage.¹⁸ In de archieven van de Geheime Raad vinden we Jean Schreuder die de kost verdiende met het vertonen van een curieus dier.¹⁹ Hoewel in dit laatste geval het dier niet nader gespecificeerd is, gebruikten zowel Jean-Baptiste als Jean een vreemd of exotisch dier om in hun levensonderhoud te voorzien. Dieren waren erg in trek bij rondtrekkende entertainers om opvoeringen te geven. Italiaanse dierkunstenars die vooral apen en beren lieten dansen, waren een regelmatig voorkomend fenomeen. In de bronnen ontmoeten we Joseph Peloso en zijn compagnons²⁰, maar evengoed een zekere Dominico Zaccarini met zijn kameraden.²¹ Zij beschikten allebei over apen en een beer om een show mee op te voeren. Joseph vinden we echter terug in de archieven van de Drossaard van Brabant, Dominico in die van de Geheime Raad. Tot slot fungeerden dieren ook als hoofdrolspelers in andere spektakels zoals dierengevechten of dressuurshows. Pierre Gouban had al ervaring als rondtrekkend draailierspeler, maar hij vond in 1767 een jonge wolf die hij kon trainen. Hij trok verder het land rond om die wolf met een hond te laten vechten. Pierre en zijn dienaar werden gearresteerd door de Drossaard

15 In de bronnen zien we twee soorten dierkunstenars, enerzijds de artiest die zijn dieren dresseert en kunstjes laat uitvoeren, anderzijds is er de artiest die rondtrekt met een ongewoon of exotisch dier om dat te laten zien aan het publiek.

16 De lanterna magica is het eerste instrument waarmee men kon projecteren. Het is een doos die afbeeldingen weergeeft door middel van een lichtstraal die via een lens passeert. Dit is de voorloper van de alom bekende diaprojector. De afbeeldingen werden geschilderd op glasplaatjes, voor de lens geschoven en zo geprojecteerd. Door twee glasplaatjes over elkaar te bewegen, trachtte men bewegende beelden te creëren.

17 Charlatans voerden een show op met als doel medicijnen of medische behandelingen te verkopen.

18 RA, DvB, map 150, 23-7-1769, Jean Baptiste Pellicier.

19 Algemeen Rijksarchief (verder ARA), Geheime Raad (verder GHR, Kartons Oostenrijkse periode, map 671-A, en Registers, Protocols, 148, 50 : 8-8-1771, Jean Schreuder.

20 RA, DvB, map 147, 23-7-1768, Joseph Peloso.

21 ARA, GR, Registers, decreten, 29, 173 en protocols 125, 45 :12-7-1767, Dominico Zaccarini, Paulo Barbieri et trois consors.

van Brabant.²² Van een heel ander kaliber zijn de heren Walton en Simson. Zij kwamen helemaal uit Engeland om hier een spektakel van paardendressuur op te voeren, waarvoor ze vooraf eerst de goedkeuring vroegen van de Geheime Raad.²³ Hoewel het gaat om twee casussen die zeer verschillend zijn, blijkt hieruit duidelijk dat dierenkunst in beide bronnenreeksen uiteenlopende vormen kan aannemen.

Muziek en zang was eveneens populair om een publiek te vermaken. Muziek kon als ondersteuning dienen bij een voorstelling van een magische lantaarn of curiositeit of om dieren of marionetten te laten dansen, maar in beide fondsen vinden we ook muzikanten of liedjeszangers terug. Neem bijvoorbeeld liedjeszanger Petrus Guillelimus De Vooght en vioolspeler Peeter Steppe, die gearresteerd werden door de Drossaard van Brabant.²⁴ Zanger Decoene en vioolmuzikant Charles Daneau zonden daarentegen een aanvraag naar de Geheime Raad voor toestemming om live muziekvoorstellingen te geven bij het publiek.²⁵ Ondanks hun voorkomen in verschillende bronnenreeksen zijn deze entertainers vergelijkbaar op basis van hun talenten. Petrus en Decoene vergaarden niet alleen een inkomen door de publieke vertolking van liedjes, maar tevens door diezelfde liedjes op vliegende bladen te verkopen. En de muzikanten hadden met de aankoop van hun viool vermoedelijk allebei een gelijkaardige financiële investering over voor de opvoering van hun shows.

Muziek kon als ondersteuning dienen bij een voorstelling van een magische lantaarn of curiositeit of om dieren of marionetten te laten dansen.

Aanvragen ter goedkeuring van een voorstelling van een grote troep acrobaten zien we vooral met regelmaat terugkeren in de archieven van de Geheime Raad, maar acrobaten die georganiseerd waren in kleine groepjes of op zelfstandige basis, komen ook voor in de procesdossiers van de Drossaard van Brabant. Joseph Lemmen, maar liefst 77 jaar oud, was op weg naar Antwerpen om zich aan te sluiten bij een duo van acrobaten dat hij enkele weken eerder had ontmoet.²⁶ Charles Chiminé wilde alleen het land rondtrekken om zijn acrobatische kunsten te vertonen bij het publiek en hij vroeg daarvoor de goedkeuring van de Geheime Raad.²⁷ Tot slot komen ook poppenspelers en toneelspelers voor in beide bronnenreeksen. Antonio Lugardi en Perico maakten van marionettenspektakels hun specialiteit. De ene werd gearresteerd, de andere zond een aanvraag.²⁸ In de archieven van de Geheime Raad vroegen Corneille Claus en drie anderen om komedies te mogen spelen om in hun levensonderhoud te voorzien.²⁹ Gregoire Collet speelde de rol van geliefde bij een groep toneelspelers. Hij werd onderweg naar zijn troep gearresteerd door de Drossaard van Brabant, maar vertelde zeer gehaast te zijn om naar de troep terug te keren omdat ze de week nadien al zouden beginnen met een productie van 'De verkwister'.³⁰ Bovenstaande voorbeelden geven maar een fractie weer van de vele gelijkenissen in de aard van voorstellingen die terug te vinden zijn in beide bronnenreeksen.

22 RA, DvB, map 145, 16-7-1767 : Pierre Gouban.

23 ARA, GR, Kartons Oostenrijkse periode, map 671-A : 2-7-1772, N. Walton en N. Simson.

24 RA, DvB, map 156, nr. 115, 15-8-1771, Petrus Guillelimus De Vooght ; map 173, nr. 302, 17-10-1774, Peeter Steppe.

25 ARA, GR, Kartons Oostenrijkse periode 671-A en Registers, protocols, 170, 37 : 6-3-1776, Decoene ; decreten 29, 25, en protocols 119, 11 : 10-8-1766 Charles Daneau.

26 RA, DvB, map 165, nr. 159, 11-6-1773, Joseph Lemmen.

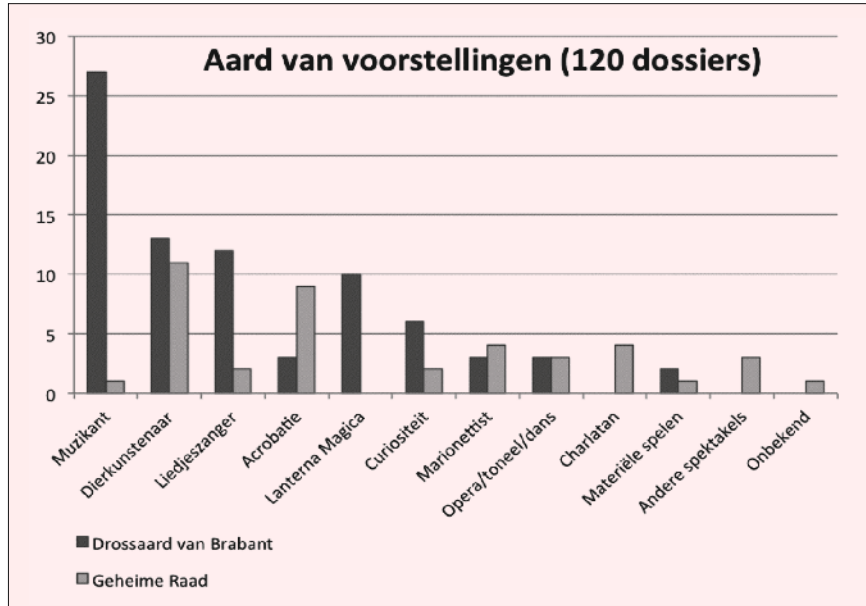
27 ARA, GR, Registers, Decreten 33, 17 en protocols, 164, 111 : 6-1-1775 Charles Chiminé.

28 RA, DvB, map 158, nr. 12, 27-2-1772, Antonio Lugardi ; ARA, GR, Kartons Oostenrijkse periode, 671-A : 8-12-1772 Perico.

29 ARA, GR, Kartons Oostenrijkse periode, 671-B en registers, protocols 166, 171 : 21-6-1775 Corneille Claus, Bernard Fouthier, Francois Doore, Jean Claeys.

30 RA, DvB, map 152, nr. 28, 10-5-1770, Gregoire Collet.

Specialisaties van rondtrekkende entertainers in Brabant (1766-1785)

Bron: RA, DvB en ARA, GR

Bovenstaande grafiek geeft duidelijk aan dat de meeste artiesten in de archieven van de Drossaard van Brabant muzikant, dierkunstenaar, liedjeszanger waren of rondtrokken met een magische lantaarn of curiositeit. Hoewel het kleinere aantal dossiers in de Geheime Raad veralgemeningen moeilijker maakt, waren hier vooral dierkunstenaars, acrobaten, marionettenspelers en charlatans goed vertegenwoordigd. Ook opvoeringen van opera, toneel en andere spektakels maakten een belangrijk deel uit van de populatie artiesten in de Geheime Raad. De verdeling van specialisaties is dus niet evenredig verdeeld over beide bronnenreeksen. Ongetwijfeld zijn er ook verschillen tussen de entertainers die voorkomen in de bronnen van de Drossaard van Brabant of van de Geheime Raad, maar de overeenkomsten in de aard van voorstellingen die gegeven worden is onmiskenbaar.

Evenzeer van belang zijn daarom de vele overlappings tussen beide fondsen. De dossiers van de dierkunstenaars en marionettenspelers zijn gelijk verdeeld over beide fondsen en met uitzondering van de artiesten die rondtrokken met een magische lantaarn of artiesten die een spektakel opvoerden, komen alle voorstellingen in beide fondsen voor. Deze overlappings geven duidelijk aan dat een opdeling tussen 'kleurrijke artiesten' en 'vermomde bedelaars', zoals die in de historiografie naar voor komt, niet houdbaar is. We hebben niet te maken met twee gescheiden groepen van totaal verschillende artiesten. Uit de bronnen komt één groep naar voor die weliswaar zeer heterogeen samengesteld is. Een combinatie van bronnen met verschillende perspectieven is dus zeer vruchtbaar voor onderzoek naar rondtrekkende entertainers. Het zorgt voor meer nuance die een te sterke cultureel-artistische of sociaal-criminele focus kan overstijgen.

Selectieve bibliografie

- P. Bailey, *Popular Culture and Performance in the Victorian City* (Cambridge 2003).
- M. Brayshay, 'Waits, Musicians, Bearwards and Players: The Inter-Urban Road Travel and Performances of Itinerant Entertainers in Sixteenth and Seventeenth Century England', *Journal of historical geography*, 31 (2005) 430-458.
- P. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londen 1978).
- C. Convents, *Van kinoscoop tot café-ciné: de eerste jaren van de film in België 1894-1908* (Leuven 2000).
- R. Dekker en van de L. Pol, 'Wat hoort men al niet vreemde dingen...', *Spiegel historiael*, 17:10 (1982) 486-493.
- B. Heller, 'The 'Mene Peuple' and the Polite Spectator: The Individual in the Crowd at Eighteenth-Century London Fairs', *Past and present*, 208:1 (2010) 131-157.
- R.M. Isherwood, 'Entertainment in the Parisian Fairs in the Eighteenth Century', *Journal of modern history*, 53 (1981) 24-48.
- R.M. Isherwood, *Farce and Fantasy: Popular Entertainment in Eighteenth-Century Paris* (Oxford 1986).
- J. Jacobs, (red.), *Kennis, kunstjes en kunnen. Kermis: de wondere wereld van glans en glitter* (Amsterdam 2002).
- M. Keyser, *Komt dat zien! De Amsterdamse kermis in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1976).
- M. Keyser, J. Klötters, P. Blom, en R. Waale, (reds.), *Van binnen moet je wezen... Tweehonderd jaar circus in Nederland* (Nieuwkoop 1978).
- J.H. Plumb, 'The Commercialization of Leisure in Eighteenth-Century England', in: Mckendrick, N., Brewer, J. en Plumb, J.H (reds.), *The Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth-Century England* (Londen 1982) 365-285.
- C. Rearick, 'Consumer Leisure', in: P.N. Stearns, *Encyclopedia of European Social History from 1350-2000* (New York 2001).
- C. Rearick, *Pleasures of the Belle Epoque. Entertainment and Festivity in Turn of the Century France* (New Haven 1985).
- U. Rosseaux, 'Fahrende Schausteller und Wandertheater in den frühen Neuzeit', *Dresdner Hefte*, 25:89 (2007) 43-51.
- U. Rosseaux, *Freiräume. Unterhaltung, Vergnügen und Erholung in Dresden 1694-1830* (Keulen 2007).
- A.K.L. Thijs, 'Het poppenspel als volksvermaak in de Zuidelijke Nederlanden', *Spiegel historiael*, 18:11 (1983) 586-593.
- A.K.L. Thijs, 'Reizende poppenspelers in Vlaanderen: eeuwen van verguizing en bewondering (circa 1600-1945)', in: P. Vansummeren (red.), *Poesje-, poppen- en figurentheater te Antwerpen* (Antwerpen 1997) 9-33.
- S. Top, *Komt vrienden, luistert naar mijn lied: aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950)* (Tielt 1985).
- G. Van Genechten, *Kermis. Het spiegelpaleis van het volk* (Leuven 1986).
- F. Vanhemelryck, *Marginalen in de geschiedenis. Over beulen, joden, hoeren, zigeuners en andere zondebokken* (Leuven 2004).
- Ph. J. Van Tiggelen, *Musiciens ambulants et joueurs d'orgue au XIXe siècle* (Brussel 1983).
- A. Winter, 'Vagrancy as an Adaptive Strategy: The Duchy of Brabant, 1767-1776', *International review of social history*, 49:2 (2004) 249-277.

Beknopte biografie

Vicky Vanruysseveldt (1987) studeerde af als master Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel. Aanvullend daarop deed zij een master Journalistiek aan de Erasmushogeschool Brussel. Sinds maart 2010 werkt zij als assistent bij de Vakgroep Geschiedenis. Daarbij legt zij zich toe op de begeleiding van eerstejaarsstudenten. In haar onderzoek concentreert zij zich op de studie van rondtrekkende entertainers in Brabant (1750-1914).